

<https://hstryres.uz/journal/index.php/makro>

2026, № 1 (13)

ISSN-3030-3761

ТАРИХИЙ ТАДҚИҚОТЛАР
Илмий журнали

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
Научный журнал

HISTORICAL RESEARCHES
Scientific journal

ТОШКЕНТ-2026

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосори:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief editor:

Шакиров Иляс Рахимзянович
т.ф.ф.д., (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ
РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ
EDITORIAL BOARD

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори, профессор, Академик
Ўзбекистон Миллий университети
Сулейманов Рустам Хамидович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Муминов Алишер Гаффарович
Сиёсий фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Зуев Андрей Сергеевич
тарих фанлари доктори, профессор
Новосибирск Давлат университети
Ишанхуджаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Холиқулов Ахмад Баймахаматович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Габриэльян Софья Ивановна
тарих фанлари доктори, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Убайдуллаева Барно Машрабжоновна
тарих фанлари доктори, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Очилдиев Файзулла Бобокулович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Саидбобоев Зокиржон Абдукаримович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Азизов Илдар Рафаэлевич
Сиёсий фанлари доктори (DSc), доцент
Бизнес ва тадбиркорлик Олий мактаби

Гаффоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори, профессор
Самарқанд давлат университети
Сиддиков Равшан Бердимуратович
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Тухтабеков Козимбек Азимбекович
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Бабабеков Акбар Давурбаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети
Бахранов Шерзод Таштурсунович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Жамоат ҳафсизлиги университети
Алиазарова Дилдора Валишеровна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Холиқулова Шахноза Боймухамматовна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Навоий Давлат педагогика институти
Нормуродов Дилмурод Рахматуллаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Абдулаева Нигора Санжаровна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Америка технологиялар университети
Тоғаев Жасур Эркинович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Усаров Умид Абдумавлянович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Эшқувватов Бобир Валикул ўғли
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети

Контакт редакции журнала
Город Ташкент, улица Мирзо Голиба,
Исторический факультет
Национального Университета
Узбекистана имени Мирзо Улугбека
Web: <https://hstryres.uz/journal/>
E-mail: I.Shakirov91@mail.ru
Тел: +998900382203

Contact Editors of journal
Tashkent city, street of Mirzo Golib,
Faculty of history of the National
university of Uzbekistan named after
Mirzo Ulugbek
Web: <https://hstryres.uz/journal/>
E-mail: I.Shakirov91@mail.ru
Phone: +998900382203

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

1	Abdurasilov Shoxrux Raupovich	5
	OʻRTA ASPLARDA TOSHKENTNING IJTIMOIIY-SIYOSIY VA ETNIK TARIXI	
2	Abdunosirova Ozodaxon Botirjon qizi	14
	SHOHRUX MIRZONING ILMIY VA IJODIY FAOLIYATIGA DOIR	
3	Акбоева Зебинисо Джалолиддиновна	19
	ЯНГИ ИҚТИСОДИЙ СИЁСАТИНИНГ ТУРКИСТОНДА ЖОРИЙ ҚИЛИНИШИ ВА УНИНГ ОҚИБАТЛАРИ	
4	Begimqulova Laylo Mashrabovna	23
	AMIR TEMUR DAVLAT BOSHQARUVIDA OLIY MASLAHAT KENGASHINING FAOLIYATI	
5	Begimqulova Laylo Mashrabovna	28
	AMIR TEMUR TAMONIDAN MARKAZLASHGAN DAVLAT ASOSLARINING YARATILISHI	
6	Гаффоров Шокир Сафарович	35
	ПОЛИТИКА ЗАСЕЛЕНИЯ ТУРКМЕНСКИХ ТЕРРИТОРИЙ РОССИЙСКИМИ ПЕРЕСЕЛЕНЦАМИ В КОЛОНИАЛЬНЫЙ ПЕРИОД	
7	Дусчанов Расулжон Рахимбердиевич	43
	ЎЗБЕКИСТОНДА МОЛИЯ ТИЗИМИ ТАРИХИ	
8	Ernazarov Shermuhammad Eshbekovich	49
	TARIX, TARAQQIYOT VA MILLIY GʻOYA	
9	Fayzrahmanova Zarina Ildarovna	58
	SHAYBONIYLAR SULOLASI DAVRIDA BUXORO XONLIGI	
10	Исмоилова Парвина Хамиджон кизи	66
	ВОПРОС ОБ УЧРЕЖДЕНИИ СИСТЕМЫ КРЕДИТОВАНИЯ В ТУРКЕСТАНСКОМ КРАЕ (НА МАТЕРИАЛАХ ТУРКЕСТАНСКОГО СБОРНИКА)	
11	Ишанходжаева Замира Райимовна., Махкамова Рано Аловиддин кизи	72
	ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ (ЎОДУ) ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИ ЙИЛЛАРИДА	
12	Кобзева Ольга Петровна	81
	В ПАМЯТЬ ОБ УЧЕНОМ	
13	Mamajonov Soyibjon Xalilovich	86
	“SHARQ KUTUBXONASI” ASARIDA AMIR TEMURNING DASHT YURISHI MASALASINING OʻRGANILISHI	
14	Maxamova Shahlo Anatoliyevna	91
	CHIGʻATOY ULUSI MUSTAQILLIK DAVRI (1306-1346)NING ARABIY MANBALARDA AKS ETISHI	
15	Norbekov Suhrob Farxod oʻgʻli	98
	SHARQIY SLAVYAN DIASPORASINING IJTIMOIIY - SIYOSIY FAOLLIGI (USTUNLIGI): TURKISTON ASSR (1918-1924 YILLAR)	
16	Ochilova Dilobar Joʻraqulovna	108
	MOʻGʻULLAR IMPERIYASINING SHAKLLANISHI DAVRI MASALASIDA SHARQ MANBALARNING QIYOSIY TAHLILI	
17	Qitaybekov Azizbek Kenesbek oʻgʻli	114
	1970-YILLARDA QORAQALPOGʻISTON FUQARO AVIATSIYASINING XALQ XOʻJALIGIDAGI OʻRNI: ARXIV HUJJATLARI TAHLILI	
18	Qodirova Mavluda Mirzaraximovna	120
	QURBONJON DODXOHNING IQTISODIY SIYOSATI	
19	Qoraboyev Sherzodbek Raximovich	125
	MASJIDLAR FAOLIYATIDA MILLIY URF-ODATLAR VA DINIY QADRIYATLAR UYGʻUNLIGI (FARGʻONA VODIYSI TAJRIBASI ASOSIDA)	

20	Tolibjonov Azizjon Tolibjonovich SULTON TAKASHNING IROQ SALJUQIYLARI VA ABBOSIYLAR XALIFALIGI BILAN SIYOSIY MUNOSABATLARI TARIXI	130
21	Turdaliyev Abduhilol Zohidjon o‘g‘li CHIG‘ATOY ULUSI VA ELXONIYLAR DAVLATI O‘RTASIDAGI SIYOSIY KURASHLAR	139
22	Худойкулов Урал Каримович ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЖАНУБИЙ ВИЛОЯТЛАРИДА ЕНГИЛ ВА ОЗИҚ-ОВҚАТ САНОАТИНИНГ РИВОЖЛАНИШИДАГИ ЎЗГАРИШЛАР ВА МУАММОЛАР	149
23	Хо‘jamberdiyev Ma‘murjon Mirkomil o‘g‘li TEMURIYLAR DAVRI TABIBLARI VA ULARNING KUNDALIK HAYOTI	156
24	G‘ulomov Ilhomjon Komiljonovich 1920-YILDA O‘TKAZILGAN AHOLINI RO‘YXATGA OLISH TADBIRINING ROSSIYA UCHUN IQTISODIY AXAMIYATI (TURKISTON ASSR MISOLIDA)	163

Maxamova Sh. A.

«Tarix» kafedrası mustaqil tadqiqotchisi
 O'zbekiston Milliy pedagogika universiteti
shahlomahamova88@gmail.com

CHIG'ATOY ULUSI MUSTAQILLIK DAVRI (1306-1346)NING ARABIY MANBALARDA AKS ETISHI

ANNOTATSIYA

Maqolada Chig'atoy ulusi tarixining 1306–1346-yillardagi mustaqillik davrini yoritishda arabiy manbalarning o'rni va ilmiy ahamiyati qiyosiy tahlil qilingan. Tadqiqotda Jamol Qarshiy, al-Umariy va Ibn Battuta kabi mualliflarning asarlariga tayangan holda, ulusning Pekindagi Yuan imperiyasidan mafkuraviy va huquqiy jihatdan ajralib chiqish jarayonlari tadqiq etiladi. Xususan, Movarounnahrda Kebekxon va Tarmashirinxon davrida amalga oshirilgan ma'muriy-iqtisodiy islohotlarning arab dunyosi sayyohlari va tarixchilari nigohi bilan baholanishi, ushbu davrni Temuriylar saltanati uchun institutsional poydevor vazifasini o'taganini isbotlaydi.

Kalit so'zlar: Chig'atoy ulusi, mustaqillik, arabiy manbalar, suverenitet, Ibn Battuta, al-Umariy, Kebekxon, Tarmashirinxon, islomlashuv.

KIRISH

Chig'atoy ulusining 1306-1346-yillar oralig'idagi mustaqil taraqqiyot bosqichini tadqiq etishda yozma manbalarning qiyosiy-tanqidiy tahlili fundamental ahamiyat kasb etadi. Mazkur davr Markaziy Osiyo davlatchiligi tarixida o'ta murakkab va transformatsion bosqich bo'lganligi sababli, unga doir ma'lumotlar turli sivilizatsion markazlarning (Eron Elxoniylari, Misr mamluklari va mahalliy Movarounnahr tarixnavisligi) siyosiy qarashlari prizmasidan o'tgan holda bizgacha yetib kelgan.

Ushbu davr tarixshunosligining o'ziga xosligi shundaki, yozma manbalarda ulusning “mustaqilligi” tushunchasi to'g'ridan-to'g'ri deklarativ shaklda emas, balki bilvosita huquqiy-diplomatik terminlar, unvonlar ierarxiyasi va hukmdorlarning geosiyosiy statusi orqali namoyon bo'ladi. Xususan, forsiy tildagi manbalarda ulus ko'proq “imperiyaning bir qismi” sifatida tavsiflanib, markaziy hokimiyat bilan ziddiyatlar diskursida yoritilsa, arabiy manbalar ushbu siyosiy tuzilmaga to'laqonli mustaqil islomiy sultonlik sifatida baho beradi. Mahalliy turkiy manbalar esa mintaqaviy o'zlikning (identitet) shakllanishi va mahalliy amirlar tabaqasining siyosiy sahnaga chiqish jarayonlarini yoritishda noyob ma'lumotlar beradi. Quyidagi Duvaxon, Kebekxon va Tarmashirinxon davridagi mustaqillik jarayonlarining manbashunoslik bazasini qiyosiy tahlil qilar ekanmiz, asosiy e'tiborni manbalarning “axborot filtri”ga, ya'ni mualliflarning siyosiy mansubligi va voqealarni bayon etish uslubiga qaratamiz. Bu esa bizga 1306-1346-yillardagi siyosiy voqelikning xolisona manzarasini tiklash va davlat mustaqilligining de-yure hamda de-fakto belgilarini aniqlash imkonini beradi.

TADQIQOTNING ASOSIY NATIJALARI

Arab tilida yozilgan manbalar. Bular Jamol Qarshiyning “Mulhaqot as-suroh” (“As-surohga ilova”), Ibn Battutaning “Sayohatnomasi”, Shihobiddin al-Umariyning “Masalik al-absar” asari va boshqalar shular jumlasidandir.

Chigʻatoy ulusi tarixi aks etgan arab tilidagi manba Jamol Qarshiy (1230-1315) muallifligidagi “Mulhaqot as-suroh” asaridir. Asar Chigʻatoy ulusi tarixining “oltin davri” boshlanishini (1306-yilgacha boʻlgan jarayonlarni) oʻrganishda birlamchi va eng ishonchli manba hisoblanadi. Jamol Qarshiy asarining eng muhim jihati shundaki, u voqealarni “ichkaridan” yozgan yagona yirik muallifdir. Rashiduddin yoki Vassof voqealarni masofadan (Erondan) turib yozishgan boʻlsa, Jamol Qarshiy Chigʻatoy xonlari bilan bir havodan nafas olgan. Muallif Chigʻatoy xonlari saroyida xizmat qilgani va voqealarning jonli guvohi boʻlgani uchun uning maʼlumotlari oʻta qimmatlidir.

Jamol Qarshiy Duvaxonning taxtga chiqishi va uning ulusni birlashtirishdagi rolini alohida taʼkidlaydi. U Duvaxonni nafaqat harbiy sarkarda, balki adolatli hukmdor sifatida tasvirlab, “Sulton Duva insonlar orasida eng odili, raiyatga nisbatan eng shafqatlisi va din asoslarini himoya qilishda eng sabotlisi edi. Uning davrida Movarounnahr va Turkiston shaharlari obod boʻldi, ilm ahliga ehtirom koʻrsatildi” [13: 50, 53-59, 81-91 b.; 14: 126-156 b.]. Ushbu maʼlumot 1306-yilgi mustaqillikka oʻtish arafasida ulusning ichki ijtimoiy-siyosiy barqarorligi taʼminlanganligini, bu esa tashqi suvereniteti uchun zamin yaratganini isbotlaydi. Shuningdek, asar Chigʻatoy ulusining mustaqil iqtisodiy makon sifatida shakllanishini shaharlar tavsifi orqali koʻrsatib beradi. Ayniqsa, unda Nasaf (Qarshi) va Almaliq haqida muhim maʼlumotlar qoldirgan. Jumladan, “Olmaliq – ulamolar maskani, adiblar koni va saodatli kishilar toʻplanadigan joydir. Uning havosi, suvlari shirin va bozorlari gavjumdir” [13: 138-139 b.]. Muarrixning shaharlar tavsifi Kebekxon davridagi poytaxtni Qarshiga koʻchirish va urbanizatsiya siyosatining mafkuraviy va madaniy asoslarini tushunishga yordam beradi.

Jamol Qarshiy Chigʻatoy ulusidagi turkiy-moʻgʻul elitasi va mahalliy aholi oʻrtasidagi madaniy yaqinlashuvni kuzatgan ilk mualliflardan. U “koʻplab moʻgʻul amirlari va ularning farzandlari ilm talabida madrasalarga kelrilar, islomning nuridan bahramand boʻlib, oʻz tillari bilan birga arab va fors tillarini oʻrgandilar”, deydi. Bu maʼlumot ulus mustaqilligining nafaqat siyosiy, balki madaniy-maʼrifiy oʻziga xosligini yoritadi. Yaʼni Chigʻatoy ulusi boshqa uluslardan farqli oʻlaroq, oʻzining noyob “Movarounnahr islom madaniyati” modelini yarata boshlagan. Shuningdek, manbada nafaqat Chingiziylar, balki ularga xizmat qilgan mahalliy sulolalar (masalan, Masʼudbek va uning avlodlari) haqida ham qimmatli maʼlumotlar keltirilib, “Sohibi aʼzam Masʼudbek ulusning iqtisodiy hayotini tartibga soldi, tangalar zarb qildirdi va vayron boʻlgan shaharlarni qayta tikladi”, deyiladi. Mazkur qaydlar Kebekxon islohatlaridan oldinroq boshlangan iqtisodiy mustaqillik harakatlarini oʻrganishda kalit boʻlib xizmat qiladi.

“Mulhaqot as-suroh”ning moʻgʻullar davrida yaratilgan arab, fors va turkiy tillardagi barcha manbalardan asosiy farqli jihati shundaki, bu asar Chigʻatoy ulusi hududida yaratilgan dastlabki tarixiy manbadir. Muallif zamondosh tarixchi

sifatida manbada aks etgan voqealarni o'z ko'zi bilan ko'rgan, eshitgan, guvohi bo'lganlar bilan suhbatlashib, ma'lumotlar to'plagan. Shuningdek, mo'g'ullar xizmatida bo'lgan yillarida ikki marotaba Qayduxon bilan ham uchrashganini ham qayd etib o'tgan.

“Mulhaqot as-suroh” hozirgacha bir necha qisqartirilgan va to'liq holda rus tiliga tarjima qilingan [11: 128-152 b.; 9: 100-127 b.]. Shuningdek, unday ayrim parchalar o'zbek tiliga ham o'girilib, chop etilgan [12: 26-40 b.].

Shihobiddin al-Umariy (1301-1349) o'rta asr arab tarixshunosligining eng yirik ensiklopedist olimlaridan biri bo'lib, uning “Masalik al-absar fiy mamalik al-amsar”(“Katta shaharlari bor mamlakatlarga nazar solish usullari”) asari o'z davrining o'ziga xos “geosiyosiy ensiklopediyasi” hisoblanadi. Al-Umariyning boshqa mualliflardan ustunligi shundaki, u Misr Mamluklar sultonligi devonida (kantselyariyasida) ishlagan va u yerga kelgan elchilar, savdogarlar va sayyohlarning hisobotlaridan foydalangan. U 1340 yildan butunlay saroydagi lavozimidan chetlatilgach, qolgan umrini ilmga bag'ishlab, bir nechta asarlarini yaratgan.

Al-Umariyning Misr Mamluklari, mo'g'ul xonlari, xususan, Chig'atoy xonlari tarixidan ma'lumot beruvchi asari – “Masalik al-absar”da Chig'atoy ulusining mustaqillik davri xususida ham ma'lumotlar o'tin olgan. Shuni ta'kidlash joizki, muallif ulus hududida bo'lmagan bo'lsa ham, zamondoshlari va o'zidan avval o'tgan muarrixlarning asarlari asosida qimmatli ma'lumotlarni keltiradi. Muallif Chig'atoy ulusini Mo'g'ullar imperiyasining tarkibiy qismi emas, balki mustaqil va qudratli bir davlat sifatida tavsiflaydi. Uning asarida ulusning chegaralari – Amudaryodan to Oltoy tog'larigacha bo'lgan hududlar – “mustaqil hukmdorlik mulki” sifatida qayd etilgan [20: 207-251 b.]. Muarrixning ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, 1320-1330-yillarga kelib, Qoonlik (Pekin) markazining Chig'atoy ulusi hududlari ustidan ma'muriy nazorati mutlaqo yo'qolgan. Muallif ulusni “Movarounnahr va Turkiston podsholigi” [1: 142-145 b.] deb ataydi, bu esa davlatning mintaqaviy o'zligi shakllanganidan dalolat beradi. Shuningdek, tarixchi Kebekxon tomonidan o'tkazilgan ma'muriy va iqtisodiy islohotlarga ham alohida to'xtalib, ulusda zarb qilinadigan kumush tangalar (Kebekiy dinorlar) va ularning sifatini yuqori baholaydi. Al-Umariyning yozishicha, Chig'atoy ulusining o'z pul tizimiga ega bo'lishi uni Oltin O'rda va Elxonlar iqtisodiy ta'siridan to'la mustaqil qilgan.

Manbada ulusning harbiy salohiyati haqida ham so'z yuritilib, xon ixtiyorida 200 mingdan ortiq muntazam va yuqori tayyorgarlikdagi otliq qo'shin borligini ta'kidlaydi [1: 142-145 b.]. Bu ma'lumot ulusning o'z mustaqilligini harbiy kuch bilan himoya qila olish salohiyatiga ega ekanini tasdiqlaydi. Shuningdek, asarda Chig'atoy ulusining xalqaro maydondagi nufuzi masalasi haqidagi ma'lumotlar markaziy o'rin turib, muallif Misr sultonlari va Chig'atoy xonlari o'rtasidagi elchilik aloqalarini batafsil yozadi. Bu yerda muhim jihat shundaki, Chig'atoy xonlari Misrga Buyuk Qoon nomidan emas, balki o'z nomlaridan maktub yo'llaganlar. Al-Umariyning ushbu ma'lumoti Chig'atoy ulusining 1306-1346-yillarda xalqaro huquqning to'laqonli sub'ekti bo'lganini isbotlovchi eng kuchli manbaviy dalildir.

Al-Umariy ulusning islomlashish jarayoniga “tashqi islomiy dunyo” nigohi bilan qaraydi. U Tarmashirinxonning adolati va dindorligi haqida iliq fikrlar bildiradi. Biroq, u ulusdagi ichki ziddiyatlar – ko’chmanchi va o’troq elita o’rtasidagi qarama-qarshiliklarni ham payqagan. Muallifning ma’lumotlari ulusning keyinchalik nega parchalanganini tushunishga yordam beradi. Markaziy hokimiyat (Xon) va mahalliy amirlar o’rtasidagi kuchlar muvozanatining buzilishi al-Umariy asarida bilvosita aks etgan. Xullas, al-Umariyning “Masolik al-absar” asari Chig’atoy ulusining 1306-1346-yillardagi tarixini o’rganishda shunchaki ma’lumot manbai emas, balki ushbu davlatning Markaziy Osiyodagi eng qudratli mustaqil sub’ekt sifatida xalqaro miqyosda tan olinganligining huquqiy va siyosiy hujjati hisoblanadi.

“Masalik al-absar” hozirgacha biron bir tilga to’liq tarjima qilinmagan. Undan ayrim parchalar g’arb va sharq tillariga [6, 10. 19. 20.], jumladan, turkiy xalqlar tarixiga oid qismi turk tiliga o’girilgan [7].

Mazkur davr Chig’atoy ulusi suvereniteti tarixi Ibn Battutaning (1304-1368/1369) “Tuxfat an-nuzzor fi g’aroyib al-amsor va ajoyib alafsar” (“Shaharlar g’aroyiboti va sayohatlar ajoyibotlari bo’yicha kuzatuvchilar tuhfası”), aksariyat hollarda ilmiy jamoatchilik orasida “Sayohatnoma” nomi bilan mashxur asarida ham aks etgan. Ibn Battuta deyarli o’ttiz yillik sayohatlari davomida Chig’atoy ulusida ham bo’lib, bevosita Tarmashirinxon (1326-1335) saroyida qabul qilingan. Uning “Sayohatnoma”si Chig’atoy ulusi mustaqillik davrini “ichkaridan” va “jonli” yoritgan eng nodir arabiy manba hisoblanadi.

Ibn Battuta Chig’atoy hukmdorini boshqa mo’g’ul uluslari xonlaridan farqli o’laroq, to’laqonli islomiy sulton sifatida tasvirlaydi. U Tarmashirinxonni tavsiflar ekan, uning mustaqil siyosiy irodasini alohida ta’kidlaydi. Manbada Tarmashirinxon haqida so’z yuritilib, “Movarounnahr sultoni Sulton Tarmashirin qudratli hukmdor, ko’p qo’shinli, buyuk salobatli va adolatli podshohdir. U o’z mulkida mutloq hokim bo’lib, uning farmonlari ijrosi barcha uchun majburiydir” [15: 216 b.]. Muallif tomonidan ishlatilgan “mutloq hokim” va “Sulton” terminlari Chig’atoy ulusining Pekindagi qoonlikdan huquqiy va ma’muriy jihatdan butunlay uzilganini, ya’ni de-yure va de-fakto mustaqilligini tasdiqlaydi.

Ibn Battuta Chig’atoy xonlarining o’troqlashuv siyosati va Qarshi (Nasaf) shahri yaqinidagi xon qarorgohi haqida ham qimmatli ma’lumotlar beradi: “Sulton bilan uning poytaxti Nasaf (Qarshi) yaqinidagi qarorgohida ko’rishdim. Bu yerda podshoh uchun qurilgan muhtasham saroylar, masjidlar va bog’larni ko’rdim. Sulton ko’chmanchi urf-odatlarini saqlagan bo’lsa-da, shahar hayotiga va ulamolarga katta e’tibor qaratadi” [15: 216 b.]. Bu ma’lumot Kebekxon boshlagan va Tarmashirinxon davom ettirgan poytaxtni Movarounnahrning ichkarisiga ko’chirish strategiyasining muvaffaqiyatini ko’rsatadi. Bu esa ulusning hududiy yaxlitligi va markzlashgan boshqaruvini mustahkamlagan asosiy omil edi.

Ibn Battuta ulusdagi huquqiy tizimning o’ziga xosligini, ya’ni mo’g’ul an’analari (Yasa) bilan islom huquqi (Shariat) o’rtasidagi muvozanatni kuzatadi. U sultonning namoz va diniy rasm-rusumlarga qat’iy amal qilishi ulus mustaqilligining mafkuraviy asosi ekanini quyidagicha qayd etadi: “Sulton Tarmashirin bilan birga namoz o’qidim. U oddiy xalq bilan bir sada turar.

Namozdan so'ng odamlarning shikoyatlarini shaxsan eshitar edi. Uning musulmonligini nafaqat shaxsiy e'tiqodi, balki davlatining yangi qiyofasini belgilovchi asosiy omildir" [5: 556-557 b.]. Ibn Battutaning ushbu kuzatuvini Tarmashirinxonning islomni qabul qilishi – ulusni boshqa mo'g'ul davlatlaridan ajratib turuvchi va uning ma'naviy suverenitetini ta'minlovchi siyosiy harakat bo'lganini isbotlaydi. Shuningdek, muarrix Tarmashirinxonning o'troqlashuv siyosatiga qarshi ko'chmanchi aristokratiya o'rtasida norozilik pishib yetilayotganini ham sezib, "mo'g'ul amirlarining ba'zilar sultonning shaharda yashashidan va qadimiy urf-odatlarini tark etayotganidan norozi edilar. Ular sultonni Yasa qoidalarini buzganlikda ayblamoqchi bo'lishardi" [15: 224 b.]. Xullas, Ibn Battuta ma'lumotlarining ilmiy ahamiyati shundaki, u boshqa manbalardan jumladan, al-Umariydan farqli o'laroq, voqealarni bevosita ko'rgan shaxs sifatida yozgan. Bu esa manbadagi ma'lumotlarni verifikatsiya (tasdiqlash) darajasini yuqori darajaga ko'taradi.

Ibn Battutaning "Sayohatnoma" asari hozirgacha 80 dan ortiq G'arb va sharq tillariga tarjima qilingan [2.]. Shuningdek, o'zbek va boshqa tillardagi bir necha nashri N.Ibrohimov tomonidan amalga oshirilgan [15, 16, 17, 18.].

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, arabiy manbalar (Jamol Qarshiy, al-Umariy, Ibn Battuta va b.) Chig'atoy ulusining 1306–1346-yillardagi mustaqil taraqqiyotini yoritishda forsiy manbalardagi mo'g'ul markazlashgan qarashlarini muvozanatlashtiruvchi va ulusning huquqiy-mafkuraviy suverenitetini isbotlovchi birlamchi baza hisoblanadi. Mazkur manbalarda ulusning nafaqat mo'g'ul imperiyasi bo'lagi, balki Pekindagi Qoonlikdan mafkuraviy jihatdan uzilib chiqqan mustaqil Islom sultonligi sifatida e'tirof etilishi, uning Mamluklar davlati va Dehli sultonligi kabi yirik siyosiy kuchlar bilan teng huquqli diplomatik aloqalarga kirishganini tasdiqlaydi. Ma'lumotlarning qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, arab mualliflarining Movarounnahrda urbanizatsiya, iqtisodiy barqarorlik va islomlashuv jarayonlari haqidagi kuzatuvlari Kebekxon va Tarmashirinxon islohotlarining muvaffaqiyatini ob'ektiv ashyoviy dalillar bilan boyitadi. Ushbu manbalar 1306 – 1346-yillar oralig'idagi mustaqillik tajribasini shunchaki vaqtinchalik barqarorlik emas, balki Movarounnahrda milliy davlatchilik an'analarining qayta tiklanishi va keyinchalik Temuriylar renessansi uchun institutsional hamda madaniy poydevor yaratgan noyob suveren siyosiy tizim sifatida o'rganish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Al-Umari, Shihab al-Din. Masalik al-absar fi mamalik al-amsar. Edited by Kamil Salman al-Juburi. Vol. 3. – Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyah, 2001.
2. Ebü Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci. İbn Battuta seyahatnamesı. – İstanbul, 2004. – 580 s.
3. Ibn Battuta çağında Deşt-i Kıpçak ve Türkistan. Yüksek lisans tezi. Hazırlayan: Nurettın Birol. – Ankara, 1991. 179 s.
4. Ibn Battuta. Tekst, perevod i kommentariy R. Agaryana. – Yerevan, 1940.

5. Ibn Battuta. The Travels of Ibn Battuta (A.D. 1325-1354) / Translated with revisions and notes from the Arabic text by H.A.R. Gibb. Vol. III. – Cambridge: Hakluyt Society, 1971.
6. Ibn Fadl Allah al-'Omar. Masalik el absar fi mamalik el amsar. I. L'Afrique moins l'Egypte. Traduit et annote avec une introduction et 5 cartes par Gaudefroy-Demombynes. – Paris, 1927.
7. Şihaeddin b. Fazlullah el-Ömerî. Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım-Mesâlikü'l Ebsâr / Çev. Dr. A.Batur. – Istanbul, 2014. – 453 s.
8. The travels of Ibn Battuta. Edit. By sir H.A.R. Gibb. V. 1-2, - Cambridge, 1958-1962.
9. Абу-л-Фадл ибн Мухаммад Джамол ад-дин Карши. Мулхакат ас-Сурах (извлечение) / Пер. с перс. Р.Ш. Шарафутдиновой // МИСЦА. X-XIX вв. – Ташкент, 1988. – С. 100-127.
10. Ал-Омари. Пути взоров по государствам с крупными городами // История Африки в древних и средневековых источниках. Историко-географическая энциклопедия. – Москва, 1990.
11. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. – СПб., 1898. – С. 128-152.
12. Бекмурадов С.Т. “Ал-мулҳақот би-с-сурах” асаридан мўғуллар тарихига оид қисмнинг изоҳли таржимаси // Шарқшунослик №2. – Тошкент, 2017. – Б. 26-40.
13. Джамал ал-Карши. Мулхакат ас-Сурах / Перевод с арабского и примечания А. Саидов. – Душанбе: Ирфон, 2006.
14. Джамал-ал-Карши. Ал-Мулхакат-би-с-сурах // История Казахстана в персидских источниках. Т. 1. – Алматы, 2005.
15. Ибн Баттута. Саёҳатнома / Таржимон Н.Иброҳимов. – Т., 2004.
16. Ибн Баттута. Саёҳатнома. Тухфат ан-нуззор фи ғароиб ал-амсор ва ажоиб ал-асфор / Масъул муҳаррир Н.Иброҳимов. – Т., 2012. – 688 б.
17. Ибрагимов Н. Ибн Баттута и его путешествия по Средней Азии. – М., 1988.
18. Иброҳимов Н. Ибн Батута ва унинг Ўрта Осиёга саёҳати. – Т., 1993.
19. Крачковский И.Ю. Арабская географическая литература // Избр. соч. – Т. 4. – М.; Л., 1957.
20. Тизенгаузен В.Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды: Извлечения из сочинений арабских. Т. I. – СПб., 1884. – С. 207-251.

Махамова Ш. А.

Самостоятельный исследователь кафедры «История»
Национальный педагогический университет Узбекистана
shahlomahamova88@gmail.com

ОТРАЖЕНИЕ ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОСТИ УЛУСОВ ЧИГАТАЯ (1306–1346) В АРАБСКИХ ИСТОЧНИКАХ

АННОТАЦИЯ

В статье представлен сравнительный анализ роли и научного значения арабских источников, охватывающих период независимости улусов Чигатай в 1306–1346 годах. В исследовании рассматриваются процессы идеологического и правового отделения улусов от империи Юань в Пекине на основе работ таких авторов, как Джамал Карши, аль-Умари и Ибн Батута. В частности, оценка административных и экономических реформ, проведенных в Мавераннахре во время правления Кебек-хана и Тармаширина-хана, глазами арабских туристов и историков доказывает, что этот период послужил институциональной основой для империи Тимуридов.

Ключевые слова: Чигатайские улусы, независимость, арабские источники, суверенитет, Ибн Батута, аль-Умари, Кебек-хан, Тармаширин-хан, исламизация.

Maxamova Sh. A.

Independent researcher at the department of «History»
Uzbek National Pedagogical University
shahlomahamova88@gmail.com

REFLECTION OF THE INDEPENDENCE PERIOD OF THE CHIGATAY ULUS (1306-1346) IN ARABIC SOURCES

ABSTRACT

The article provides a comparative analysis of the role and scientific significance of Arabic sources in covering the period of independence of the Chigatay ulus in 1306–1346. The study examines the processes of the ulus' ideological and legal separation from the Yuan Empire in Beijing, based on the works of such authors as Jamal Karshi, al-Umari, and Ibn Battuta. In particular, the assessment of the administrative and economic reforms carried out in Maverannahr during the reign of Kebek Khan and Tarmashirin Khan through the eyes of Arab tourists and historians proves that this period served as the institutional foundation for the Timurid empire.

Keywords: Chigatay ulus, independence, Arabic sources, sovereignty, Ibn Battuta, al-Umari, Kebek Khan, Tarmashirin Khan, Islamization.